

BONDYHO TŘÍDNÍ ANALÝZY SOCIALISMU V DUCHU MAOISMU

Egon Bondy, *Pracovní analýza a jiné texty*, ed. Petr Kužel (Praha: Filosofia, 2017), 412 s. ISBN 978-80-7007-486-2.

Egon Bondy, občanským jménem Zbyněk Fišer, zůstává i několik let po své smrti kontroverzní postavou české kulturní, intelektuální i levicové scény. I když pro většinu veřejnosti představuje především legendu českého undergroundu a autora takzvané trapné poezie, jeho filosofická a politická produkce zůstává výrazně v pozadí. Na tomto opomínání Bondyho-filosofa se podílí i jeho kritika nově nastupujícího liberálního kapitalismu po roce 1989, stejně jako obvinění ze spolupráce se Státní bezpečností. Přesto *Pracovní analýza* zevrubně ukazuje, proč mu právě jeho politická orientace vycházející z díla Karla Marxe nedovoľovala se s tehdejší režimem ztotožnit, natož ho považovat za pokus Marxův politický odkaz prakticky realizovat. Bondy napsal *Pracovní analýzu* na jaře roku 1969 a spolu s dalšími kratšími texty zařazenými ve stejnojmenné knize nabízí politickou analýzu nejen socialistických zemí s důrazem na konkrétní historický vývoj v SSSR, ale zahrnuje do ní i země západního kapitalistického bloku. Poskytuje mnohovrstevnatou třídní analýzu, která kombinuje teoretický rámec marxismu se specifickým výkladem politického i praktického maoismu, a po formální i obsahové stránce snese srovnání s dnes již kanonickými díly západního marxismu.

Pracovní analýza vychází ze základní premisy, že světový vývoj koncem šedesátých let 20. století postoupil do monopolistického stadia kapitalismu. Zatímco v západních kapitalistických zemích má podobu „státně monopolistickou“, ve státech východního bloku nabývá charakter „státně kapitalistický“. Bondy totiž přiznává ekonomicko-politické soustavě státního kapitalismu schopnost maskovat svoji třídní strukturu. Proto ústředním záměrem není nic menšího než snaha zjistit, zda proměna Sovětského svazu v třídní společnost znamená buď výjimku, nebo naopak zákonitost, které se nevyhne žádná země usilující o socialismus. Ruské revoluci neupírá primát a charakter historicky první úspěšné socialistické revoluce vůbec, naopak. Dle Bondyho se stala první historickou realizací komunistického ideálu, když buržoazní politický systém nahradila samosprávou, a to jak v ekonomické oblasti v podobě přímého vlastnictví výrobních prostředků bezprostředními výrobci, tak i přímou demokracií v politické nadstavbě. Jenže na konci šedesátých let sovětskou společnost postihla degradace původního

ideálu do bezobsažných kvazipolitických rituálů, elitářská vláda oligarchie, úpadek v kultuře, vědě i umění, a *last but not least* byl „étos pomoci světovému revolučnímu hnutí až po sebeobětování vystřídán postupně až postojem primárně hegemonického zájmu SSSR“ (s. 97). Jak během čtyř desetiletí došlo k natolik radikální strukturální proměně v postkapitalistickém vývoji sovětské společnosti, že končí renesancí společenských tříd? – ptá se autor.

Bondy zakládá svoji třídní analýzu na logicko-historické metodě, protože upřednostňuje odhalování objektivních příčin ve vývojové dynamice Sovětského svazu před tehdy populární kritikou takzvaného stalinismu. Termín stalinismus, který ostatně považuje za teoretický paskvil, za prvé zakrývá státně kapitalistický charakter sovětské reality, a za druhé nedokáže vysvětlit, proč proces destalinizace státně-kapitalistickou formu společenské organizace spíše utužil, než odstranil. V tomto duchu Bondy odmítá i kritiku, s níž ve třicátých letech přichází Lev Trockij. Kvalitativní změny mýjející se s cílem ruské revoluce někdejší Stalinův politický rival vnímal jako „zradu revoluce“, která vyústila ve zdegenerovanou diktaturu proletariátu v čele s kastou parazitní byrokracie. Bondy se ale proti příliš zjednodušující představě unifikované byrokratické kasty vymezuje. Čistky a soudní procesy z třicátých let, které zasáhly i členy vrcholných orgánů stranického aparátu, totiž sledovaly vnitřní rozdělení elit a zcela mýjely příslušníky nově vzniknuvšího ekonomicko-technokratického managementu. Na Trockého adresu navíc Bondy kriticky poznamenává, že z hlediska stranického násilí i pojetí státní moci se navzdory obecnému mínění Trockij se Stalinem nikterak zásadně nerozcházel „a rozdíly byly nanejvýš v některých otázkách postupu a taktiky“ (s. 127). Jak ale poukazuje v obsáhlé předmluvě věnované vývoji Bondyho politického myšlení editor *Pracovní analýzy* Petr Kužel, na konci čtyřicátých let byl Bondy přesvědčeným trockistou. Nakonec ale dospěl k přesvědčení, že „SSSR má přímo fašistický charakter“ (s. 19).

Těžiště radikálních změn v samotných strukturách socialistické společnosti totiž dle Bondyho leží v dialektické povaze samého emancipačního pokusu odstranit kapitalistický systém. Socialismus v původním Marxově pojetí představoval politický proces, v němž vítězný proletariát uchopí moc a vyvlastní vlastníky výrobních prostředků. A právě transformace ekonomické základny nevyhnutelně způsobuje přechod k ekonomice nedostatkové, přičemž takový druh ekonomické produkce a spotřeby vyvolává potřebu donucujících mechanismů. Bondy chápe existenci mechanismu donucování k práci a mechanismu distribuování produktu jako základní dialektický rozpor, který je při vzniku a budování socialistické společnosti objektivně nevyhnutelný, zároveň představuje dynamický princip posunující vývoj směrem k nastolení komunismu. V sovětském případě ale došlo k preferenci donucujících mechanismů na úkor samosprávné organizace. Bondy upozorňuje, že nedostatková ekonomika by z důvodu revidování struktury distribuce musela být v případě budování socialismu nastolena i v těch nejvyspělejších zemích světa. Ve výrazně zaostalé ruské společnosti ale nabyla míra tlaku těchto mechanismů až totalitární formy. Řídící aparát společnosti totiž omezil samosprávné řízení v ekonomické i v politické oblasti s takovou intenzitou, že zaměnil

cíl v podobě budování socialismu za svůj vlastní skupinový zájem. Emancipace řídicí struktury vyvrcholila její privilegizací v novou společenskou třídu. Sovětská společnost se tak v novém typu třídního rozdělení antagonisticky rozděluje na ovládané a vládoucí.

Bondy ale odmítá tezi, že by geneze beztřídní společnosti musela vždy a nutně skončit návratem ke třídní struktuře. Zkušenost SSSR považuje za důsledek ustrnutí revolučního budování socialismu v ideologické rovině, kdy byl vývoj ponechán živelnému samovývoji. Přechodové stádium od třídní k beztřídní společnosti čerpá svoji dynamiku z permanentního pnutí retardačních i progresivních sil, protože likvidace starých vládnoucích tříd socialistickou revolucí automaticky neznamená absenci třídního boje. Ten pokračuje v podobě hrozby restaurace třídních vztahů, což je dle Bondyho důsledek dialektického vztahu mezi principem společenské samosprávy bezprostředních výrobců a řídicí nadstavby. Třídní boj kromě této neustálé potenciální přítomnosti ale zároveň může mít i rovinu zcela explicitního udržování revoluční mentality. Jedině tímto způsobem mohou pracující zabránit vzniku nových antagonistů, nevyhnutelných v důsledku vnitřní antagonistické rozpornosti socialistické společnosti. Tento Bondym navrhovaný způsob řešení odráží jeho tehdejší inklinaci k čínské kulturní revoluci z konce šedesátých let, ba přímo nadšenou identifikaci s ní. Ostatně i Komunistická strana Číny v čele s Mao Ce-tungem kritizovala zřízení v SSSR jako návrat kapitalismu pod vedením revizionistické postalinské elity, která se navíc měla sblížovat s americkým imperialismem. Právě na Maovu kritiku státně kapitalistické podstaty sovětské společnosti Bondy navázal, když vládnoucí oligarchii označuje za novou třídu i navzdory skutečnosti, že výrobní prostředky nominálně nevlastní, ale pouze s nimi reálně disponuje. I monopolní kapitalismus v zemích západního bloku považuje za verzi státního kapitalismu. V ekonomické základně převážily tendence likvidace liberálních soukromopodnikatelských poměrů volného trhu, naopak dominovaly procesy koncentrace a monopolizace, „proces slévání jednotlivých forem kapitálu, až po desetiletí vývoje dochází k dynamickému spojení monopolistického kapitálu a státu“ (s. 68). I transformace Sovětského svazu není dle Bondyho ničím jiným než výsledkem jeho stržení vývojovým trendem moderní kapitalistické formace, kterou je právě ono monopolistické stádium.

V důsledku toho se zcela zásadním způsobem změnila hlavní fronta třídního boje na globální úrovni, kde vyspělé industriální společnosti vykořisťují nevyvinuté země třetího světa. Dochází i k modifikaci revolučního subjektu, když se boj za emancipaci stává národněosvobozeneckým bojem těchto zemí. Socialistické země v čele se Sovětským svazem tak přestávají být v tomto pojetí vůdčími progresivními silami, je to naopak imperialismus, který kvalitativně proměňuje lidstvo v jeden celek. Vzhledem k tomu, že stádium státního kapitalismu má být nejzazším stupněm vývoje kapitalismu, predikuje Bondy pouze dva možné scénáře budoucího vývoje. Buď dojde k imperialistické integraci cestou mocenského podmanění, což by znamenalo definitivní likvidaci třídního boje, anebo nastoupí socialistická integrace skrze světovou revoluci. Konec kapitalismu v tomto pojetí nezajistí nějaká vnitřní technologická inovace či organizační změny, ale pouze a jedině politické převzetí moci pracujícími.

Největší kritiku obsahu a závěrů *Pracovní analýzy* vypracoval paradoxně sám její autor o patnáct let později v *Neuspořádané samomluvě*. Ostatně vzhledem k nastupující normalizační represi, která zabránila oficiálnímu publikování, ale i skutečnosti, že dílo nevyšlo ani samizdatově, nebylo pro nikoho možné se s ním v podstatě seznámit, natož jej kriticky reflektovat.

Když jsem si sám pro sebe psal na jaře 1969 „Pracovní analýzu“, byl jsem ještě pod vlivem oné veliké naděje mé generace, kterou byla čínská revoluce. Následkem toho jsem učinil dvě teoretické chyby: jednak jsem se domníval, že je nutno chápat sovětskou společnost jako státní kapitalismus, jednak jsem si myslel, že čínská kulturní revoluce zvítězila a že vývoj, jímž se braly dějiny SSSR, proto může být chápán jako nikoli zákonitý.¹

Bondy ve své vlastní revizi odmítá definovat hospodářský způsob v socialistických zemích jako státně kapitalistický. Nový produkční způsob podle něho totiž nevytváří zisk, ale vládnoucí třída si přivlastňuje takzvaný nadvýrobek a tento akt přivlastňování označuje jako lup. V novém hospodářském systému navíc absentují tržní vztahy, zboží nemá stejnou funkci jako v kapitalistické produkci a vládnoucí třída není kapitalistická.

Bondyho vlastní kritickou reinterpetaci hlavních argumentů z *Pracovní analýzy* lze přičíst i faktu, že své dílo z konce šedesátých let zamýšlel primárně jako politickou intervenci, jejímž cílem nebyla pouze teoretická analýza tehdejších poměrů, ale také k praxi vyzývající agitace. Sám autor tuto skutečnost nijak nezastírá, naopak se k ní explicitně hlásí ve snaze přispět v boji proti všeobecné dezorientaci po násilném ukončení reformních procesů pražského jara tím, že vyzývá k sjednocení progresivních sil v celé Evropě. Ostatně adjektivum pracovní v názvu díla neodkazuje k nedokončenosti ve smyslu rozpracovanosti, ale naopak podtrhává tendenci chápat i teorii v dialektickém vztahu ke konkrétní politické a společenské praxi. Tento postoj potvrzují i další Bondyho politické texty z konce šedesátých let, které jsou také součástí knihy. Ukazují konkrétní politické výzvy, návrhy a řešení budoucího uspořádání, způsob organizování revoluční strategie k uchopení a udržení moci. Přepis přednášky *Marxismus u Mao-Cetunga* (s. 351–358), kterou Bondy přednesl na konferenci Československé orientalistické společnosti v roce 1967, navíc ukazuje, že maoismus měl na jeho politické myšlení natolik silný vliv, že drtivou většinu argumentů v *Pracovní analýze* představil již ve své interpretaci Maovy filosofie. Kromě zmiňovaného státně-kapitalistického charakteru SSSR se jedná i o problematiku pokračování třídního boje po socialistické revoluci, kritiku Trockého či otázku historického posunu hlavní fronty třídního boje. Tehdejší Bondyho politickou radikálnost, teoretické sebevědomí i svéráznou poetiku

¹ Egon Bondy, *Neuspořádaná samomluva* (Brno: L. Marek, 2002), s. 5.

nejlépe ilustruje několik vět z *Pracovní analýzy*: „[...] nebo [marxisté] zůstanou marxisty a budou i ten ‚nejideálnější‘ státní kapitalismus demaskovat jako ono svinstvo, o němž mluvil Marx, jako trvalé svinstvo třídní společnosti, jejíž podstatu neodstraní žádný salon krásy“ (s. 196).

Vojtěch Ondráček